

Labą dieną, gerbiami birštoniečiai,

Pirmiausia nuoširdžiai Jus sveikinu su tokiu gražiu Jubilejumi ir dėkoju, kad šventinių renginių šurmulyje nepamiršote ir garbingos savo praeities, savo ištakų. Nes kas gi mes be praeities? Be istorijos? Dėkoju ir už tai, kad nepamiršote ir savo praeities rašytojų, ypač to, kurio veikalo „Lietuvių tautos istorija“ fragmentą tik ką perskaitė aktorius Rimantas Bagdzevičius. Teodoras Narbutas daugiau garsus kaip Druskininkų, seniausio Lietuvos kurorto, istoriografas, ir tik ypač dideli istorijos mylėtojai žino, kad jis paliko žymę ir Birštono istorijoje. Tiesą sakant, man visada džiugu, kai prisimenami ir tie kiti; džiugu, kai jų vardai veriami kaip žemuogės ant smilgos, kai pagaliau tų kadaise gyvenusiu moterų ir vyrų vardai randa savo vietą mūsų miestų ir miestelių istorijose. Gražu ir tai, kad anaipol ne aš pasiūliau Jūsų miesto šventei skirtuose renginiuose pristatyti ir Teodorą Narbutą; gražu, kad šis pasiūlymas atėjo iš vidaus, iš Jūsų pačių. Narbuto nuopelnai Birštono istoriografijai nėra tokie ženklūs kaip Vladislavo Sirokomlės, Mykolo Balinskio, Adolfo Abichto, Aniceto Renjė, pagaliau Zigmanto Gliogerio, tačiau vien tokios garsios to meto asmenybės dėmesys Jūsų miestelio istorijai reiškė labai daug. Maža to, šiandien galima teigti, kad 1862 metais, taigi pačiose 1863–1864 metų sukilimo išvakarėse, laikraštyje „Виленский вестник“ („Vilniaus naujienos“) paskelbtą Narbuto straipsnį „Birštonas. Istorinis aprašymas“ inspiravo Jūsų kraštiečio Stanislovo Moravskio kūrinys „Nuo Merkinės iki Kauno“... Manau, kad sutapimas daugiau nei gražus...

Šio mūsų vakaro programą suskirsčiau į dvi dalis: pirmoje stengsiuos glaustai papasakoti apie Teodorą Narbutą, o antroje – pristatysiu minėtąjį jo straipsnį apie Birštoną. Išgirsite ir gana didelį šio rašinio fragmentą. Čia man ir vėl padės gerbiamas Rimantas Bagdzevičius. Na o pertraukėlėse paklausysime Birštono kurorto įkūrimo laikui artimos muzikos, kurią jau atliko ir dar atliks fortepijoninis trio „Amici“. Dėl įdomumo galiu pasakyti, kad ir pats šio vakaro herojus Teodoras Narbutas puikiai smuikavo. Ir dar puikiai šoko. Tokie tad žaismingi anuomet buvo mūsų istorikai...

Taigi kas tas mūsų vakaro kaltininkas? Kas buvo tas vyras, parodęs dėmesį *ir Birštono istorijai*? Papasakoti jo asmeninę ir kūrybinę biografiją man *nepakaktų ir keturių tokių vakarų*, todėl išdėstysiu tik, mano galva, *esminius* dalykus. Visa kita galite paskaityti jei ne istorikų darbuose, tai tikrai visose enciklopedijose.

Dabar jau šviesios atminties istorikas Vytautas Berenis 1992 metais rašytą įvadinį straipsnį pirmajai Narbuto „Lietuvių tautos istorijos“ laidai lietuvių kalba pradėjo tokiais žodžiais: „Yra asmenybių, kurių gyvenime atsispindi visuomenės heroizmas, lūkesčiai ir ydos“. Vargu ar būtų galima tiksliau nusakyti „Lietuvių tautos istorijos“ autoriaus asmenybę – jos žavesį ir kontroversiją. Tačiau kodėl atsitiko taip, kad tiek Narbuto, tiek vėlesniais laikais, net ir tokiais liberaliais mūsų laikais, ištarus šio istoriko vardą į pirmą vietą vis dėlto iškildavo jo ydos, o tik po to – jo lūkesčiai, o dar rečiau – heroizmas? Atsakymas tikriausiai būtų paprastas – Narbutas buvo ir, deja, tebėra iki galo nepažintas, nesuprastas, nes... vis dar nepakankamai tyrinėtas, o dar paprasčiau – dažniausiai tiesiog neperskaitytas. O jeigu ir skaitytas, tai tik fragmentiškai, tikslingai ieškant (ir būtinai randant) klaidų ir trūkumų, smulkmeniškai nagrinėjant atskirus istoriko teiginius, faktus, nesuvokiant konteksto, nepažinus jo kūrybinės dirbtuvės, jo rašymo aplinkos, pagaliau – ir nesistengiant suvokti intencijų istoriko, rašančio XIX amžiaus pradžioje, rašančio Lietuvoje, dar daugiau – rašančio apie Lietuvą ypač savitoje kultūrinėje ir politinėje aplinkoje – Rusijos imperijoje, pirmą kartą rašančio kažką kito, dar čia niekada taip nerašyto.

Ir tikrai mano studijų metais istorikai buvo skirstomi (žinoma, juokais) į tuos, kurie buvo „perskaitę Narbutą“ ir į tuos, kurie taip ir nesugebėjo to padaryti. Pirmųjų buvo vos keletas. Žinoma, jie paprastai buvo skaitę tik vadinamąjį didįjį, devyniatomį, Narbuto veikalą. Bet kur dar kitos jo istorijos knygos, kur jo publicistika, poezija, vertimai, buitiniai ir ūkiniai rašiniai, šaltinių publikacijos? Kur

pagaliau straipsniai periodikoje, kur vis dar mažai tirtas rankraštinis, pirmiausia epistolinis, palikimas? Kitaip tariant, matome tikrą gigantiškumą, ne kiekvienam duotą dovaną rašyti taip intensyviai, kad nejučiomis imi abejoti, ar tai apskritai įmanoma per vieną, nors ir netrumpą, gyvenimą. Pasirodo, įmanoma.

Galbūt kaip dėl šio Narbuto visapusiškumo ir tyrėjų, mėginusių vienaip ar kitaip prisiliesti prie jo biografijos, ne tiek ir mažai. Tarp garsiausių vardų – Adomas Honorijus Kirkoras, Rapolas Mackonis, Eduardas Volteris, Zenonas Ivinskis, Jonas Puzinas, Romas Batūra. Dauguma šių darbų fragmentiški, skirti vienam kuriam Narbuto gyvenimo epizodui, tačiau jie visi vienaip ar kitaip byloja – Narbuto biografija verta plunksnos. Vieniems šių rašinių autoriams imponavo sena ir labai jau lietuviška istoriko kilmė – juk Narbutai savo pradžią siejo su Jurgiu Astiku, per Horodlės seimą priėmusiu Trijų ragų herbą, o save kildinusį net iš paties Krivių Krivaičio Lizdeikos. Kitiems imponavo Narbuto studijos Vilniaus universitete; studijos, kurias pradėjo 1799-aisiais, taigi pačiais paskutiniais XVIII amžiaus metais, būdamas vos penkiolikos metų amžiaus. Rašyta ir apie universitete Narbuto pasirinktą dalyką – architectura militaris, karinė architektūra, arba paprasčiau tariant, – karo inžinerija, kurią vėliau jis pats apibūdino taip cituoju: „Tai labai platus, sunkus, reikalaujantis daug darbo ir pats pavojingiausias iš visų mokslų“. Ir tikrai šioje disciplinoje buvo viskas, ko reikėjo XVIII amžiaus švietimo tradicijoje auklėtam ypač gabiam jaunam bajorui. Ji atitiko universalius Narbuto gebėjimus, dar daugiau – sudarė galimybę išmėginti jėgas mūšio lauke. Karinės architektūros paskaitose daug dėmesio buvo skiriama ir iš pirmo žvilgsnio antraeilams dalykams – karo inžinieriaus fiziniam pasirengimui, moralei, erudicijai ir net išvaizdai. Apskritai ugdytas universalumas ir žingeidumas, žadinta meilė savo krašto istorijai. Kitaip tariant, mokyta ne tik statyti tiltus, baterijas ir fortifikacijas...

Kitų Narbuto biografų susidomėjimą kėlė būsimo istoriko laikysena kariniuose ir politiniuose krašto įvykiuose – Napoleono karuose, 1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimuose. Beveik visų Narbuto biografų darbuose buvo nurodomi jo nuopelnai stiprinant Baltijos uostą 1808–1809 m. per Rusijos ir Švedijos karą ir netgi statant žymiąją Babruisko tvirtovę. Nebuvo galima neminėti ir taikos metų – Narbuto, tada karo inžinieriaus, darbo prie Nemuno kartu su žymiausiais Prūsijos ir Rusijos hidraulikais, arba jo indėlio steigiant ir populiarinant Druskininkų kurortą. Kai kuriuose tekstuose Narbutas buvo pristatomas ir kaip pažangus dvarininkas, savo Šiaurių dvarą (tada – Gardino, nuo 1843 metų – Vilniaus gubernija, Lydos apskritis, dab. Baltarusijos Respublika, Gardino sritis, Varanavo rajonas) pavertęs tiems laikams moderniu ūkiu. O ką jau kalbėti apie kitą, vadinamąją intelektinę, Šiaurių gyvenimo pusę – Narbuto sukauptus lietuviškų senienų rinkinius, rankraščių, numizmatikos, gamtos ir net dailės kolekcijas, vadinamąjį lietuviškų senienų muziejų, ir istoriko pasididžiavimą – biblioteką. Kitaip tariant, Narbuto Šiauriai buvo tikra intelektinė sala su savitu horacišku gyvenimo modeliu; dvaras, kuriame buvo galima derinti realų, buitines, gyvenimą ir kūrybą. Dvaras savitas dar ir tuo, kad jame prieglobstį rasdavo ir 1830–1831 m. sukilimo veteranai, vadinamieji rezidentai, ir net... čigonai. Šiai tautai, „kaip abejingai gyvenimo patogumams, niekinančiai turto kaupimą, nemėgstančiai gyventi vienoje vietoje, savo nepriklausomybę ir tautiškumą vertinančiai labiau už visus pasaulio turtus“ (tai paties Narbuto žodžiai) jautė didelę simpatiją, tai rodo ir vienas įdomiausių istoriko kūrinių – 1830 metais, Vilniuje, būsimo „Lietuvių tautos istorijos“ leidėjo Antano Marcinovskio spaustuvėje, išspausdinta „Čigonų tautos istorinė apybraiža“. Kaip pikantiška Narbuto gyvenimo pusė buvo nurodomas ir dalyvavimas slaptų ir pusiau slaptų draugijų – Nenaudėlių ir laisvųjų mūrininkų veikloje. Domėtasi ir istoriko šeima. Su žmona Kristina Sadauskaite susilaukė vienuolikos vaikų – septynių sūnų (Liudviko, Mykolo, Otono, Aloyzo, Boleslovo, Pranciškaus ir Stanislovo) ir keturių dukterų (Aldonos, Joanos, Teodoros ir Amelijos), iš kurių trys – Mykolas, Otonas ir Aldona – mirė ankstyvoje vaikystėje. Įdomi ir tiems laikams ypač sensinga detalė – Narbutų santuoka buvo oficialiai įteisinta tik 1840-aisiais, kai jau augo penki jų vaikai (pirmagimis Liudvikas, garsusis sukilimo vadas, iki tėvų vedybų

augo ne kaip Liudvikas Narbutas, o kaip Liudvikas Sadauskas...). Šiaip ar taip, Teodoras ir Kristina Narbutai ne tik legendinio Liudviko, bet ir dar trijų sukilėlių – Boleslovo, Pranciškaus ir istoriko numylėtinės (tai sako net vardas) Teodoros – tėvai. Na o Narbuto žmona Kristina Sadauskaitė-Narbutienė – viena išpūdingiausių mūsų XIX šimtmečio moterų, taip pat 1863–1864 metų sukilimo dalyvė. Net ir būdama tremtyje (iš pradžių kalinta Lydos kalėjime, o vėliau ištremta į Čimbarą Penzos gubernijoje) iš visų jėgų mėgino kovoti dėl konfiskuotos savo vyro bibliotekos gražinimo. Pats Narbutas dėl senatvės tremties išvengė. Mirė 1864 metų lapkričio 14 dieną Vilniuje, Skapo gatvėje, savo dukters Joanos Kuncevičienės namuose. Velionis buvo pašarvotas Šv. Jonų bažnyčioje, ir atsisveikinti su juo ėjo šimtai žmonių. Lapkričio 19-ąją Dievo Kūno koplyčioje buvo laikomos gedulingos mišios, po kurių istoriko palaikai buvo išgabenti į parapines Nočios kapinaites.

Šiaip ar taip, beveik visi bent kiek išsamiau rašę apie Narbuto gyvenimą, laikėsi paties istoriko surašytos jo gyvenimo dėstymo sekos, o ji tokia: kilmė, mokslo metai, karo tarnyba, o nuo 1812 metų – visai kitas – namų, literatūrinis gyvenimas, kai istoriko sūnaus Liudviko žodžiais tariant, „luošumo apsunkintas, metė nedėkingą inžinieriaus amatą ir pasišventė gimtojo krašto literatūrai“. Ir tikrai 1812-aisiais, jau išsitarnavęs inžinerijos kapitono laipsnį, gavęs ne vieną apdovanojimą, bet jau patyręs didelių sužeidimų ir traumų – pirmą kartą mūšyje prie Austerlico, kai buvo perdurtas durtuvu, antrą kartą – prie Tilžės, kai buvo peršauta kairioji ranka, trečią kartą – 1809 metais mūšyje prie Abo, Rusijos ir Švedijos karo metu, kai gavo smarkią galvos kontūziją, dėl ko labai sutriko klausa, ir ketvirtąjį, – 1810–1811 metais, kai Babruiske statydamas tvirtovę, po pelkes braidydamas, sušalo ir susirgo nervine karštine, dėl ko visiškai prarado klausą. Taigi šis jaunas, vos dvidešimt aštuonerių metų amžiaus, bet negalios kamuojamas vyras visam laikui atsisveikina su įtemptu – ir fiziškai, ir moraliai, tačiau kupinu nuotykių, kelionių ir pavojų savo gyvenimo tarpsniu ir tarytum viską pradeda iš naujo. Kitaip tariant bent nuo 1812 metų mes galime drąsiai kalbėti apie literato ir istoriko Narbuto gimimą – iki tol buvo tik karys, karo inžinierius, kuriam... istorija tarytum ir nerūpėjo. Taigi šis atsidėjimas literatūrai, mūsų krašto praeities tyrimams, buvo tarytum padiktuotas naujos Narbuto būsenos, kurios neatskiriamas dėmuo nuo šiol bus jį gaubianti tyla. Skaitant veikalą „Lietuvių tautos istorija“ (lietuvių kalba jau galime skaityti 6 tomus) niekada negalima pamiršti šios aplinkybės – tai istorija, parašyta visiškoje tyloje. Bet paradoksas – kiek triukšmo ji sukėlė...

Vis dėlto pats sumanymas parašyti lietuvių tautos istoriją Narbuto galvoje gimė dar iki pasitraukiant iš karo tarnybos, ir tą laiką galime tiksliai datuoti – tai 1809-ieji. Šią datą žinome iš paties Narbuto ištarnių. Kaip žinome tai, kad tik 1825–1827-aisiais, t. y. nuo pradinio sumanymo prabėgus šešiolikai – aštuoniolikai metų, jau turėjo sukaupęs pakankamą kiekį šaltinių, kuriais remdamasis galėjo ryžtis rekonstruoti seniausią Lietuvos istoriją. O ir anuometė atmosfera buvo palanki tokiam sprendimui. Spaudoje rutuliojasi mintis (smagu sakyti ir tai, kad šios minties autorius buvo pats Dionizas Poška); taigi rutuliojasi mintis, kad atėjo laikas, jog Lietuvos istoriją parašytų pats lietuvis, ne rusas, ne vokiečių ir ne lenkas, nes, anot Poškos, „senieji autoriai, iš eilės vienas kitu sekdami ir iš kito nusirašinėdami lietuvių pagoniškas gimines ne iš įsitikinimų ar religinių principų, bet dėl prietarų, vos teikėsi laikyti žmonėmis ar to vardo vertais“. Todėl lietuvių tautos istoriją gali parašyti „tik kuris nors civilis pilietis“, nes tik jis turi galimybę objektyviai pavaizduoti praeitį. Likimas susiklostė taip, kad tuo rašytoju, tuo „civiliu piliečiu“, tapo Teodoras Narbutas.

1835–1841 metais Vilniuje vienas po kito pasirodė devyni „Lietuvių tautos istorijos“ tomai. 1839-aisiais, t. y. pasirodžius pirmosioms šešioms knygoms, Narbuto kūrinys buvo įteiktas ir imperatoriui Mikalojui I, už ką istorikas, kaip kad tada įprasta, buvo apdovanotas asmenine monarcho dovana – briliantiniu žiedu. O 1841 metais, kai jau buvo išspausdinti vis devyni tomai, išskirtinį dėmesį Narbutui parodė ir Vilniaus vyskupas Andriejus Benediktas Klungevičius, aplinkraščiu kreipdamasis į vyskupijos dvasininkus ir primygtinai rekomenduodamas įsigyti Narbuto veikalą. Ne tik įsigyti, bet ir

cituoju „jį skaityti ir mąstyti bei liaudžiai, kuriai kunigai esą vedliai jų krikščioniškajame gyvenime, pasakoti: kas prieš tai dėjosi šiame žemės kampelyje, kuriame dabar gyvename, kas ir kokiomis pastangomis sodino tą Kristaus vynuogyną ir jau gerai išpuoselėtą perleido mums kaip pačią brangiausią nuosavybę“. Toks vyskupo, vieno šviesiausių savo laikmečio asmenybių, be kita ko, pirmojo valstiečių kilmės Vilniaus vyskupo, kreipimasis istoriką sujaukino labiau nei monarcho dovana.

Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorija“ – kol kas didžiausia kada nors parašyta Lietuvos istorija. Tai 5 tūkstančių 220 puslapių apimties veikalas, o kur dar iliustracijos, genealoginės lentelės, planai... Tai anuomet buvo didžiulis leidybinis projektas. Sinergija tarp autoriaus – Narbuto ir jo veikalo leidėjo – Antano Marcinovskio buvo didelė. Marcinovskis buvo ne tik komersantas, bet ir asmuo, puikiai supratęs Narbuto veikalo reikšmę. Leidėją kaip žmogų ir kaip pilietį žavėjo istoriko biografija, kuri bylojo apie atsidavimą ir rezignaciją – nepaisydamas tarnyboje prarastos sveikatos, Narbutas „nemanė, kad ganėtinai atidavė skolą visuomenei“. Todėl žymusis Vilniaus leidėjas, maža to, pats literatas, Narbuto veikalą vadino „dovana visuomenei“, sakė, kad pirmą kartą Lietuvos istorijos medžiaga pagaliau buvo sujungta „į vieną visišką ir tvarkingą visumą“, kuri stebina vien savo apimtimi. Marcinovskis taip samprotavo:

... amžių amžiais buvo laukiama tokio veikalo ir amžių amžiais jis gyvuos. Tol, kol gyvieji turės poreikį pažinti pasaulio istoriją, o jų palikuonys – mokslą, tol Narbuto veikalas bus mokslinių diskusijų objektas, bus visų luomų piliečių pramoga, medžiagos istorikui lobynas, paminklų bei įrodymų, kurie buvo išgelbėti nuo pražūties, rinkinys, o Lietuvos gyventojams, beveik bet kuriame jos kampelyje, kad ir kaip jis vadintųsi, bus įdomybė, žadinanti smalsumą, akstinas, kuris verčia mąstyti ir patikrinti ten aprašomus įvykius; ne vienam iš mūsų – mielas buvusios šlovės ir reikšmingumo priminimas.

Vargu ar galima tiksliau nusakyti T. Narbuto kūrinio esmę. Šie žodžiai rodo, kaip šį veikalą turėtume vertinti ir šiandien...

Toks būtų labai aptakus Teodoro Narbuto ir jo veikalo „Lietuvių tautos istorija“ pristatymas. Manau, kad po tokios ilgos kalbos nusipelnėme atokvėpio valandėlės. Kviečiu į sceną fortepijoninį trio „Amici“, o iš karto po muzikos – Rimantą Bagdzevičių, kuris paskaitys šio vakaro topą – fragmentą iš Teodoro Narbuto rašinio „Birštonas. Istorinis aprašymas“.

Ačiū gerbiamam Rimantui Bagdzevičiui už įsikūnijimą į Teodorą Narbutą. Ir už Birštono istorijos pajautą. Šis prieš 159 metus Vilniaus spaudoje paskelbtas Teodoro Narbuto rašinys yra žinomas tyrėjams, ne kartą cituotas, tačiau niekada nebuvo viešai skaitytas, specialiai aptartas, juolab skelbtas. Neturime jokių konkrečių duomenų apie šio rašinio genezę. Logiškiausia būtų manyti, kad jį istorikui užsakė tuometis laikraščio „Виленский вестник“ („Vilniaus naujienos“) redaktorius Adomas Honorijus Kirkoras. Bet kodėl? Ir kodėl 1862 m.? Šiaip ar taip, tai patriotinių manifestacijų ir vilties metai. Tai rodo ir rašinio epigrafas iš atšilimo laikotarpio ir vėl kuriam laikui nebedraudžiamo Adomo Mickevičiaus „Konrado Wallenrodo“. 1862 m. liepą (rašinys buvo išspausdintas per du numerius – liepos 27 d. ir 31 d.) Narbutui buvo likę gyventi vos dveji metai ir trys mėnesiai. Visai įmanu, kad tai ir paskutinis jo rašinys, nes prasidėjus sukilimui plunksną visam laikui padėjo į šalį. Rašinys ne per geriausios struktūros. Kiek padrikas, rodo senkančias jėgas, bet nemažėjančias įtampas, dar vieną kolegų istorikų puolimą – šį kartą dėl Pilėnų lokalizacijos. Prie Mykolo Balinskio prisijungė ir „Margirio“ autorius Vladislovas Sirokomlė. Galbūt todėl Narbutas neminėjo nei vieno, nei kito, nors abu rašė ne tik apie Pilėnus, bet ir apie Birštoną.

Tačiau kodėl Birštonas? Kodėl ne Druskininkai? Gal apie pastaruosius jau buvo viską parašęs? O apie Birštoną – dar ne viską? Bet kuriuo atveju Birštonas Narbutui taip pat „labai tiko“, nes visada rūpėjo tiek Nemuno upė, tiek gydomieji šaltiniai. Nemunas jo biografijoje ir tikrai užėmė labai svarbią vietą. Kaip minėta, kaip girdėjome ir tik ką perskaitytame rašinyje, prie šios upės prabėgo trys gražiausi Narbuto jaunystės metai. 1803 m. pagal Prūsijos ir Rusijos valstybių konvenciją buvo sudaryta komisija, kurios tikslas – sureguliuoti Nemuno tėkmę ir palengvinti laivybą. Girdėjome ir tai, kad pagrindiniu administratoriumi iš Prūsijos pusės buvo paskirtas garsus inžinierius-hidrologas, mokslininkas ir praktikas Johanas Albertas Eitelveinas, o iš Rusijos – olandų kilmės Susisiekimo kelių Inžinierių korpuso rusų generolas majoras Ivanas Falkonijus. 1804 m. tada dar tik dvidešimtmetis šio korpuso inžinierius konduktorius Teodoras Narbutas (paporučiko laipsnį gaus po dvejų metų, 1806 liepos 27 d.) buvo komandiruotas į šią garsiąją komisiją prie Nemuno. Eitelveinui ir Falkonijui vadovaujant, labai greitai ir labai profesionaliai buvo statomos užtvankos, rezervinės atšlajos, valomos sekumos, o ypač – slenksčiai, paraku sprogdinami povandeniniai rieduliai, moderniausiomis mašinomis traukiamos didžiulės jų nuolaužos. Nieko panašaus prie Nemuno nevyko nuo Pranciškaus Ksavero Norvaišos laikų. Visas šias ir dar daug kitų smulkmenų Narbutas vėliau užfiksavo rankraštyje „Istorija apie Nemuno upę“. Pastangos šią upę pritaikyti laivybai jam buvo žinomos ir tikrai detalios; pastangos, kurios siekė dar Žygimanto Augusto epochą, t. y. grandiozinius karaliaus sekretoriaus ir Sandomiero vėliavininko Mikalojaus Tarlos atliktus Nemuno valymo darbus. Narbutas citavo net ir šio vyro veiklą įamžinusią 1553 m. Adomo Šrėterio lotynų kalba parašytą poemą „Giesmė apie Lietuvos upę Nemuną“. Taigi tada prie Nemuno ne tik dirbo savo tiesioginį darbą, bet ir domėjosi šios upės praeitimi – kasinėjo, rinko padavimus ir kaupė archeologijos, numizmatikos radinius. Kad ir kaip būtų keista, aplinka buvo palanki tokiems tyrimams – juos skatino pati Narbuto vadovybė – tiek iš rusų, tiek iš prūsų pusės. Kiek vėliau, 1817 m., Narbutas taip rašys: „Per tą laiką ne tik kad turėjau galimybę pažinti šią įžymiąją upę nuo jos versmių iki žiočių hidrografine prasme, bet ir kartu su mokytais inžinieriais – rusų generolu majoru Falkonijumi, Prūsijos slaptuoju tarėju Eitelveinu ir kt. – darėme įvairius istorijos ir etnografijos tyrimus“ citatos pabaiga. Ir tikrai 1805 m. netoli Jurbarko, kairiajame Nemuno krante, Kidulių kaime, senos mūro pilies bokštelyje, aptiko stabmeldišką žaibo ir griaustinio deivės Perkūnaitėlės atvaizdą. Tais pačiais metais dešiniajame Nemuno krante, Veliuonos miestelyje, aplankė kadaise ten stovėjusios amžinybės ir pomirtinio gyvenimo deivės Velionos šventyklos vietą, o tenykštis klebonas leido susipažinti su klebonijoje saugomais rankraščiais. Žemiau Jurbarko, Kalnėnų kaime, stebėjo archajiškas apeigas, skirtas lietuviams švento blindės medžio garbei. Kaune persipiešė požemių dievo Pokliaus ir pragaro karalienės Nijolės atvaizdus. Fiksavo viską. Kaip tik tada, pačiose Napoleono epochos išvakarėse, Narbuto galvoje atėjo suvokimas, kad be šios upės, be jos pakrančių tyrimų, be panemunių gyventojų pasakojimų ir padavimų, neįmanoma pažinti senojo lietuvių tautos tikėjimo. Po trisdešimties metų šie padriki faktai bus sujungti į vieną tiems laikams unikalią lietuvių mitologijos sistemą. Taip Nemunas tapo pirmojo „Lietuvių tautos istorijos“ tomo – „Lietuvių mitologijos“ – ašimi.

Medžiaga, paremta „mūsų pačių topografinių tyrimų duomenimis“ (tai Narbuto žodžiai), sėkmingai iliustravo ir vadinamąjį istorišką Lietuvos laikotarpį. Viskas, kas kadaise vyko prie šios upės – ar tai būtų 1362 m. Kauno apsiaustis, ar šios pilies užėmimas ir sudeginimas 1384 m., ar pagaliau garsieji statybų žygiai, buvo perteikta remiantis ir asmenine patirtimi. Dar daugiau, pasitelkęs tik jam prieinamus faktus, Narbutas ne tik rekonstravo praeitį, bet ir ne vieną kartą pareiškė savo nuomonę, prieštaraujančią kronikininkų interpretacijoms. „Kadangi mano žinios apie Nemuno pakrantes ir tenykščius miestelius neleidžia su tuo sutikti“; „Nemunas toje vietoje siekia iki dviejų – penkių šimtų lietuviškų sieksnių pločio“; „Ir tikrai, kam žinoma ta Nemuno vieta, nesutiks su nuomone“ ... ir tai tik kelios dažnos Narbuto frazės. Šiandien sunku būtų surinkti visus šiuos faktus, išbarstytus milžiniškame

veikale, tačiau akivaizdu, kad be išsamaus šios didžiausios Lietuvos upės pažinimo Narbuto „Lietuvių tautos istorija“ būtų kitokia. Kitaip tariant, Nemunas Narbutui nebuvo tik geografinė sąvoka, tikėjo, kad kaip tik šioje upėje užkonservuota lietuvių tautos praeitis. Dar daugiau, Nemuno vandenyse mėgino išvelgti užkoduotą atsakymą į bene esminę romantinės historiografijos problemą – tautos genezės klausimą. „Pasakykite, iš kur kilęs vardas Nemunas, ir aš pasakysiu, iš kur esame mes, lietuviai“ – sakė jis.

Antras ryškus susitikimas su Nemunu ir sveikatinančiais jo šaltiniais įvyko Druskininkuose. Atvyko ten jau ne kaip karys (kaip kad Birštono atveju), o kaip nepagydomas ligonis. Vilniaus gydytojai diagnozavo „raumenų paralyžių“ ir neteikė jokių vilčių. Nuo šiol judėjo tik savo rankomis pasigamintu invalido vežimėliu. Jau buvo susitaikęs su likimu, kai iš vieno kaimyno, neturtingo bajoro, sužinojo apie išganingas Druskininkų versmes. Iš Šiaurių į Druskininkus, tada dar tik mažai kam žinomą kaimą prie Nemuno, keliavo dvi dienas. Atvyko 1814 m. rugpjūčio 30 d. Apsistėjo kaimiečio Sūručio troboje. Šis vyras tapo Narbuto gydytoju. Kiekvieną rytą Sūrutis jam atnešdavo molinį ąsočių mineralinio vandens, vonioms naudodavo kitą šaltinį. Vandeni šildydavo katile, po atviru dangumi, čia pat prie keliuko į kaimą, toje pusėje, kur buvo šaltiniai. Druskininkuose Narbutas praleido trejetą savaitių. Grįžęs namo nepasijuto sveikesnis, atvirkščiai, skausmai kojose dar sustiprėjo, tačiau pagerėjo virškinimas, atsirado apetitas, nekankino nemiga. 1815 m. kuraciją pakartojo – viskas vyko kaip anksčiau, tik kojas mirkė mineraliniame vandenyje su kažkokiomis pelkinėmis žolėmis, augusiomis prie pat šaltinių. Sveikata taip pagerėjo, kad jau galėjo žengti dešiniąja koja, o su ramentais net pereiti per kambarį. 1816 m. liepos viduryje vėl nuvyko į Druskininkus. Pasveiko visai.

Nuo šiol tapo entuziastingu Druskininkų mineralinių šaltinių propaguoju. Lankydavo kurortą vos ne kasmet. Kaip visada, ne tik gydėsi, bet ir tyrinėjo, o savo tyrimus skelbė tenykščiame kultūriniame leidinyje – „Druskininkų šaltinių undinė“. Druskininkų apylinkėse Narbutą domino viskas – valstiečių pasakojimai, keisti akmenys ir medžiai, žemėje rastos senovinių daiktų liekanos. Vykde ir archeologinius kasinėjimus. Apskritai į mineralinių miestelių susirinkdavo daugybė žmonių iš visos Lietuvos, taigi tai buvo ir puiki proga pasidomėti ir jų asmeninėmis bibliotekomis. Taip Narbutas savo rinkinius papildė ne vienu senu dokumentu ar jo nuorašu. Kaip antai iš Lydos apskrities teisėjo Kamenskio gavo tik ką perskaitytame rašinyje apie Birštoną minėtą 1826 m. datuotą Ignacijaus Emanuelio Liachnickio rankraštį, kuriame buvo smulkiai aprašytos druskos telkinių paieškos. Taigi čia Narbutas rado tikrąją atgailą ne tik kūnui, bet ir sielai, rado bendraminčių draugiją; draugiją, kuri tikėjo, kad galbūt šie išganingi šaltiniai šį kraštą išgelbės ne tik nuo fizinių, bet ir nuo dvasinių kančių; šaltiniai, kurie kėlė patriotizmo jausmą – ši Dievo siūsta dovana parodė, kad ir „mūsų varganoje Lietuvoje“ yra nuostabių gamtos turtų, kuriais garsėja kitos šalys. Mano galva, šis patriotinis mineralinių Lietuvos kurortų akcentas, akcentuojamas per menkai.

Bet grįžkime prie Narbuto straipsnio apie Birštoną. Kaip minėta, nėra jokių konkrečių faktų apie šio rašinio atsiradimo aplinkybes. Logiškiausia būtų manyti, kad pasidalinti žiniomis apie kasmet populiarėjantį kurortą Narbutą paakino ne redaktorius Adomas Honorijus Kirkoras, o ilgametis Birštono gydytojas, literatas, Vilniaus universiteto auklėtinis, 1830–1831 m. sukilimo dalyvis, Vilniaus medicinos draugijos bibliotekininkas Anicetas Renjė. Su šiuo vyru Narbutas bendravo nuo 1840 m. Renjė buvo ir asmeninis jo gydytojas. Atrodo, kad susipažino Druskininkuose, kuriuose nuo 1838-ųjų Renjė vertėsi privačia praktika. Bičiulystė kuriam laikui nutrūko dėl objektyvių priežasčių – 1846 m. už dalyvavimą antivyriausybinėje veikloje Renjė buvo nubaustas 15 metų katorgos. Prirakintas prie karučio dirbo Užbaikalėje, Nerčinsko sidabro lydymo fabrike. Tačiau 1855-aisiais į Rusijos imperijos sostą įžengus Aleksandriui II buvo amnestuotas. Po metų grįžo į Lietuvą. Nuo šiol vasaromis dirbo gydytoju Birštone. Tačiau buvo ne tik gydytojas, bet ir bibliofilas, apskritai neabejingas istorijai žmogus. Todėl visai įmanu, kad kaip prieš tai Druskininkuose, taip dabar ir Birštone, norėjo pažinti ne

tik gydomąsias mineralinių šaltinių savybes, bet ir tos vietos praeitį. Tai rodo ir dvi Renjė parašytos studijos – viena apie Druskininkų, o kita – apie Birštono gydomuosius šaltinius. Darbas apie Druskininkus išliko tik rankraštyje, o štai 1874 m. Vilniuje paskelbtoje studijoje „Birštono mineraliniai vandenys“ Renjė mini ir šiandien aptariamą Narbuto straipsnį.

Tačiau visai galima ir trečioji versija (ir tai iš dalies rodo šio rašinio tekstas), kad didžiausią impulsą jam atsirasti davė prieš ketverius metus to paties Kirkoro žurnale „Tekla Wileńska“ („Vilniaus aplankas“) paskelbtas Jūsų kraštiečio Stanislovo Moravskio, kitaip dar žinomo Ustronės Atsiskyrėlio ar tiesiog Atsiskyrėlio vardu, kūrinys „Nuo Merkinės iki Kauno“, o konkrečiai ten pateikta versija apie prancūzų riterio, diplomato, keliautojo ir rašytojo Guillebert'o de Lannoy atsiminimuose minimą vietovę „Posur“. Ir tikrai nuo 1844 m., kai Joakimas Lelevelis šį kūrinių išvertė į lenkų kalbą, apie „Posur“ vietovardį diskutuota ypač karštai. Moravskio spėjimas, kad Posur yra ne kas kita, o Birštonas – deja, šių dienų tyrėjai yra linkę tai sieti su Punia – Narbutui pasirodė daugiau nei pagrįstas. Todėl šį rašinį galima traktuoti ir kaip paramą Moravskio iškeltai hipotezei. Narbutas jam viešai dėkojo už svarbius etimologinius išaiškinimus ir pastebėtus topografinius dalykus. Istoriką žavėjo ne tik Moravskio apsiskaitymas ir nuodugnus, gilus panemunių krašto istorijos žinojimas, bet ir pagarba liaudies padavimui, apskritai lietuvių liaudies žodžiui. Neatsitiktinai epigrafui ir buvo pasirinkta Adomo Mickevičiaus „Vaidilos daina“.

Kaip tik dėl visų šių priežasčių Narbutas Moravskį ir pavadino „genialiu rašytoju“. Smagu, kad tai padarė kaip tik apybraižoje apie Birštono istorinę praeitį; miesto, kuriam šiandien yra ypač brangus Moravskio atminimas. Be abejo, tai buvo ir pripažinimas. Moravskio tekstas kaip svarbus šaltinis krašto istorijai pažinti nuo šiol užėmė tvirtas pozicijas tiek mokslinėje, tiek populariojoje literatūroje. Apmaudu, kad Ustronės Atsiskyrėlis šių žodžių jau negalėjo perskaityti – nuo rašytojo mirties buvo prabėgę devyneri, o nuo jo kūrinių paskelbimo – ketveri metai.

Narbuto straipsnyje nėra sensacingų, anksčiau jo paties ar kitų „istorijos rašytojų“ darbuose dar nemintų Birštono istorijos faktų, tačiau labai svarbi yra asmeninė informacija, ypač tai, kad Birštone jis ir tikrai lankėsi. Tik priešingai nei Druskininkuose, – ne kaip ligoonis ar kurortininkas, o kaip karo inžinierius, taigi kaip vienas iš tų, kurie dar kartą bandė pažaboti taip sunkiai pažabojamą Nemuną. Prieš šešis dešimtmečius matytas kaimelis palengva virto žinomu kurortu, ir kaip tik dėl anuomet visai nevertintų „neskanių“ ir „suplėkusių“ jo vandenų. Toks pat kaip ir anksčiau liko tik Nemunas – paties švariausio vandens, su stebuklingo grožio kraštovaizdžiais ir daugelio praėjusių laikų atminimų pašventintomis žaviomis, derlingomis ir vaisingomis pakrantėmis.

Gražu ir tai, kad šiame Nemuno ir Birštono kontekste Narbutas taip netikėtai sujungė Adomo Mickevičiaus, Stanislovo Moravskio, Ignacijaus Emanuelio Liachnickio ir net Joakimo Lelevelio vardus. Gražu pagaliau ir tai, kad į Birštono istorijos Vardyną įsirašė ir jis pats. Autorius veikalo, kurio nauda šiandien sunkiai pamatuojama; veikalo, su kuriuo brendo ir visa mūsų aušrininkų karta.

Ačiū už pakantumą ir dėmesį. Pabaigai kaip visada desertas – muzika. Kviečiu į sceną fortepijoninį trio „Amici“.

Reda Griškaitė

Birštonas
2021, birželio30.